

СУДЬЯЛАР ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Х.Худайбердиева

Тошкент шаҳар фуқаролик ишлари бўйича

Учтена туманлараро суди судьяси

Мамлакатимизда судьяларнинг чинакам мустақиллигини таъминлаш, малакали кадрларни танлаш, судьялик касбига тайёрлаш ва тайинлаш тизимини такомиллаштириш, шунингдек, фуқароларнинг одил судловга бўлган ишончини ошириш бўйича изчил ишлар олиб бориляпти.

Судьялар фаолиятини очик ва шаффоф баҳолаш тизимини йўлга қўйилиши Ўзбекистон суд тизими учун долзарб масалалардан биридир.

“2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида¹ судьялар корпусини шакллантиришда очиклик ва шаффофликни таъминлаш, суд тизимидаги раҳбарлик лавозимларига тайинлашда сайланиш ва ҳисобдорлик каби демократик тамойилларни жорий этиш бўйича чора-тадбирлар белгиланиб олинди.

“Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши тўғрисида”ги Қонунида² Судьялар олий кенгаши вазифалари қаторига суд тизимида аниқланган ҳар бир коррупция ҳолатини кўриб чиқиш ва принципиал баҳолаш ҳамда судьяларни касбий жиҳатдан тайёрлашни, уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш, судьялар фаолияти самарадорлигини замонавий ахборот технологияларини жорий қилиш орқали баҳолашда холислик ва шаффофликни таъминлаш мустаҳкамланган.

Ҳуқуқни қўллашнинг замонавий ривожланиши одил судлов самарадорлигини ҳар томонлама назорат қилиш масаласига эътибор қаратмоқда. “Самарадорлик”нинг умумий илмий тушунчаси мақсадларга (вазифаларга), ҳаракатлар тизимига эришишга йўналтирилганлиги ҳамда фаолият натижаларига эришилганлиги тушунилади. Агар тор маънода одил судловнинг самарадорлиги судьялар фаолиятининг сифат ва миқдорий кўрсаткичларида ифодаланса, самарадорликни кенг тушуниш адолатнинг

¹ “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон.

² “Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши тўғрисида”ги ЎЗР Қонуни. 2017 йил 6 апрель, ЎРҚ-427-сон.

миллий мақсадларга эришишга қўшадиган ҳиссаси билан боғлиқ: қонун ва тартибни сақлаш, суд тизимига ишончни ошириш ва ҳ.к.

"Сифат" ва "самарадорлик" тушунчалари асосан ўхшаш ва кўпинча адолатга нисбатан бир хил контекстда қўлланилади. Сифат - объектнинг барча параметрлари ва хусусиятларининг уйғунлиги бўлган характеристикасидир. Бутун тизим ва унинг алоҳида элементларининг маълум бир сифати тизимнинг самарадорлигини белгилайди. Шунинг учун унинг самарадорлигини ўзгартириш имконияти элементларнинг сифатини ёки тизимнинг тузилишини ўзгартиришга боғлиқ. Тор маънода "самарадорлик" энг кам харажат билан эришилган натижаларга мақсадларнинг максимал мувофиқлигига эришишни англатади. Юриспруденцияда одил судлов самарадорлигининг миқдорий талқини анъанавий равишда унинг сифат таҳлили билан бирга олиб борилади, бунда олинган натижаларнинг ижтимоий қиймати (фойдалилик) даражаси ҳисобга олинади. Нафақат сифат, балки миқдорий кўрсаткичларни ҳам ўз ичига олган ҳолда, одил судловнинг самарадорлиги, бизнингча, сифатдан кўра сиғимлироқ тушунчадир. Кўринишидан, "сифат" суд жараёнининг муҳим хусусиятларини, "самарадорлик" эса унинг динамикасини, сифат ўзгаришларини акс эттиради. Шу билан бирга, агар самарадорлик умуман одил судловни амалга оширишнинг ўзига хос хусусияти бўлса, суд қарорларига нисбатан "сифат" тоифасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг мақсади ҳамisha амалдаги суд-ҳуқуқ тизимини такомиллаштириш, унинг шакли ва фаолият механизмларини оптималлаштириш, самарадорликни оширишдан иборат. Шу сабабли, тегишли ислоҳотлар ташаббускорларида қандай суд тизими самарали бўлиши мумкинлиги, уни қандай баҳолаш (самарадорлик) ва бундай баҳолаш учун қандай усуллар (воситалар) мақбул эканлиги ҳақида саволлар бўлиши керак деб тахмин қилиш мумкин. Албатта, билишнинг илмий усулларига мурожаат қилмасдан уларга жавоб бериш мумкин эмас.

Кўпгина илмий ишларда "самарадорлик" баҳолаш категорияси сифатида белгиланади, бу ўз-ўзидан уни ўлчаш ва баҳолаш имкониятини назарда тутаяди. Суд-ҳуқуқ тизимининг самарадорлигини ўлчаш, агар: 1) самарали суд тизими стандартлари идеал суд тизимининг намунаси сифатида шакллантирилса; 2) баҳолаш мезонлари аниқланади; 3) ҳар бир мезонни баҳолаш учун мақбул бўлган кўрсаткичлар тизими аниқланади; 4) баҳолашни ўтказиш ва унинг натижаларини шарҳлаш методологияси ишлаб чиқилган. Бундай ўлчовнинг мураккаблиги билим предметининг ўзининг мураккаблигидадир, чунки суд

тизими турли ҳуқуқий муносабатларнинг иштирокчисидир ва ҳар томонлама баҳолаш учун ҳар бир соҳада (фаолият) унинг намоён бўлишнинг самарадорлик даражасини аниқлаш керак.³

Одил судловнинг мақсадларига эришиш даражасини нотўғри ҳукмлар сони орқали, йўл қўйилган хатоларнинг моҳиятини мажбурий ҳисобга олган ҳолда аниқлаш мумкин. Одил судловнинг самарадорлиги мезонлари нимага эришиш кераклигини белгилайди, унинг кўрсаткичлари (харажат, иш ҳажми ва муддатлари) бунга қандай, қандай харажат эвазига эришилади деган саволга жавоб беради. Бундай кўрсаткичлар тизими қанчалик кенг бўлса, улар одил судловни амалга ошириш сифатини шунчалик тўғри ва этарли даражада акс эттиради. Тизим мақсадларига эришиш жараёнида харажатлар муқаррар. Тизимнинг самарадорлигини таъминлаш учун ушбу харажатларни минималлаштириш керак. Ташқи муҳитдан келадиган ресурслардан мақбул фойдаланиш, уларни қайта ишлаш ва тизимнинг "чиқишида" ижтимоий фойдали натижаларга айлантириш зарур. Шу муносабат билан суд фаолиятини баҳолаш иккита мустақил мезон бўйича амалга оширилиши керак: одил судловни амалга оширишнинг сифат даражаси ва одил судловнинг мақсадларига эришиш учун зарур бўлган ижтимоий харажатлар (вақт, моддий ва бошқа харажатлар) даражаси.

Судья ишини ташкил этиш мезонлари судьяларнинг иш юки, бир ишни кўриб чиқишга ҳолисона заруратга нисбатан сарфланган вақт, суд кадрларини танлаш ва жой-жойига қўйиш, судьялар меҳнатини рағбатлантириш, судьялар ишини рағбатлантириш, техник хизмат кўрсатиш каби кўрсаткичлар билан белгиланади. Бироқ, адолат самарадорлигининг кўрсаткичлари бир вақтнинг ўзида ташкилий раҳбарлик самарадорлигини тавсифлайди. Демак, адолат - бу бошқарувни талаб қиладиган мураккаб тизим. Умумий тизимлар назарияси ва кибернетика қоидаларига кўра, бошқариш ҳар қандай тизимнинг ажралмас хусусияти, баҳолаш эса бошқарувнинг зарур элементиدير. Бу режалаштириш ва прогнозлаш, тизимни оптималлаштириш масалалари билан боғлиқ. Одил судлов самарадорлиги назарияси доирасида суд фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг услубий асослари яратилди.

Характерли жиҳати шундаки, одил судловнинг самарадорлиги назариясининг асосий қоидалари баъзи олимлар томонидан баҳсли деб қарайдилар. Масалан, фақат бундай фаолият белгиси ишлаш мезонлари

³ Подробнее см.: Морщакова Т.Г., Петрухин И.Л. Оценка качества судебного разбирательства (по уголовным делам). М.: Наука, 1987. 239 с.

сифатида мос келади, унинг параметрлари фаолиятнинг мақсадга яқинлашиш даражаси билан барқарор боғлиқликда бўлади, деган фикр билдирилди.⁴

Биз Л.Б.Алексеева ва И.Б.Михайловскаяларнинг суднинг аниқ ҳаракатлари, шу жумладан қонуний ва асослангилган қарорлар чиқариши самарадорлик кўрсаткичи эканлиги ҳақидаги фикрига қўшила олмаймиз.⁵ Натижани (қонуний ва асосли қарорлар қабул қилиш) ва унга эришиш воситаларини (судьянинг аниқ ҳаракатлари) ажратиш керак, бу мантиқсиз бўлиши мумкин.

Суд-хуқуқ фаолиятини баҳолашнинг аниқлиги одил судлов самарадорлигига таъсир этувчи омилларнинг батафсил ёритилганлигига боғлиқ. Одил судловнинг самарадорлиги тўрт жиҳатда намоён бўлади, деб ҳисоблаймиз: норматив (қонунчилик сифати), процессуал (суд қарорларининг сифати, ўз вақтидалиги, одил судловнинг очиқлиги), ташкилий (моддий, техник ва кадрлар) ва коммуникатив (судья ва процесс иштирокчилари ўзаро муносабатлар маданияти).

Одил судловнинг самарадорлик даражаси уни амалга ошириш шароитларига ҳам, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг ўзига ҳам боғлиқ бўлиб, уларнинг касбий маҳорати ва ахлоқи жараён иштирокчилари томонидан суд жараёнини баҳолашга сезиларли таъсир қилади.

Суд фаолияти самарадорлигини ўрганиш фақат ҳуқуқий баҳолаш воситаларига (суднинг бекор қилинган ва ўзгартирилган қарорлари ва кучда қолганлари сонининг нисбати) асосланиши мумкин эмас. Худди шундай, суд тизимига фақат иқтисодий самарадорлик нуқтаи назаридан баҳо бериш мумкин эмас.

Одил судловнинг самарадорлигини баҳолашда мақсадга мувофиқлик омилини ҳисобга олиш керак, яъни қонун доирасида ҳаракат (қарор) танлашнинг тўғрилигидадир. Судьянинг процессуал фаолиятининг мақсадга мувофиқлиги, шунингдек, адолатлилиги нафақат ишнинг тўғри ҳал этилиши билан боғлиқлиги, балки судьянинг процесснинг бошқа иштирокчилари билан муносабатлари нуқтаи назаридан ҳам баҳоланиши керак.

Хориж тажрибасига назар ташласак, қўшни Қозоғистон Республикасида судьялар фаолиятини баҳолаш Қозоғистон Республикаси Олий судининг судьялар фаолиятини баҳолаш комиссияси томонидан 2019 йил 16 сентябрь

⁴ Строгович М. С., Алексеева Л. Б., Ларин А. М. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. М., 1979. С. 231–232.

⁵ Алексеева Л. Б., Михайловская И. Б. Показатели эффективности уголовного судопроизводства и некоторые вопросы оценки работы судебных органов // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1976. Вып. 24. С. 48.

куни №7-3-1/136а-сон билан тасдиқланган “Судьялар профессионал фаолиятини баҳолаш бўйича услубий қўлланма” асосида амалга оширилади.

Хусусан, ушбу давлатларда судьяни фаолиятини баҳолаш фақат судьялар томонидан амалга оширилиши, умумлаштириш айнан Судьялар фаолиятини баҳолаш махсус комиссияси томонидан ташкиллаштирилганлиги маълум бўлди.

Фикримизча судья фаолиятига баҳо бериш фақатгина судьялар ва суд ходимлари орасида ташкил этиш зарур бўлиб, баҳолашни шакллантиришда унда иштирок этувчи судьяни анонимлиги таъминланиши зарур, ҳамда баҳолаш жараёнини:

- маъмурий ҳудудий бирлик асосида;
- соҳавий;
- судьялик лавозимида бўлиш муддати бўйича;
- фахрий судьялар ва ёшга доир нафақага чиққан собиқ судьяларни фикрини олиб, юқорида кўрсатилган тақсимот асосида шакллантириш зарур.

Хулоса қилиб айтганда, судьялар фаолиятида баҳолаш ва самародорлигини ошириш, қонунчилик сифати, суд қарорларининг сифати, ўз вақтидалиги, одил судловнинг очиқлиги, ташкилий ва судья ҳамда процесс иштирокчилари ўзаро муносабатлар маданияти билан боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон.
2. “Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши тўғрисида”ги ЎзР Қонуни. 2017 йил 6 апрель, ЎРҚ-427-сон.
3. Строгович М. С., Алексеева Л. Б., Ларин А. М. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. М., 1979.
4. Алексеева Л. Б., Михайловская И. Б. Показатели эффективности уголовного судопроизводства и некоторые вопросы оценки работы судебных органов // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1976. Вып. 24.
5. Подробнее см.: Морщакова Т.Г., Петрухин И.Л. Оценка качества судебного разбирательства (по уголовным делам). М.: Наука, 1987. 239 с.